
РЕЦЕНЗІЇ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2018. –
Том 6. – С. 266-273

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2018. –
Vol. 6. – pp. 266-273

УДК: 321(437)«1918/1938»(049.32)

© Володимир Фісанов¹

**ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ:
ПОГЛЯД ІЗ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Рец.на. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия». Конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918-38). – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 224 с.

266
— Долі народів Центральної Європи завжди хвилювали та привертати увагу українців, тому що в історичному минулому поляків, південних слов'ян, чехів та словаків можна віднайти чимало схожих рис з долею України та українських земель у різні часи.

Саме таких цікавих аспектів торкається Олександр Бобраков-Тимошкін у своїй концептуальній монографії, присвяченій міжвоєнному «проекту Чехословачина». За освітою автор є філологом-богемістом, який закінчив філологічний факультет МДУ, а згодом, будучи докторантом Інституту чеської літератури та теоретичної літератури філософського факультету Карлова університету у Празі, написав цю книгу. Зараз він працює редактором відділу новин на «Радіо Свобода».

Як відомо, Перша Чехословацька республіка, проіснувавши всього двадцять років, залишила цікаву культурно-політичну спадщину, про яку до сьогодні ведуться суперечки. Чим була міжвоєнна Чехословачина – демократичним «бастіоном» в центрі Європи або державою, заснованою на національному пригніченні? Втіленням права націй на самовизначення або приреченим на загибель дітищем Версальської системи? Міжвоєнна Чехословачина представлена в книзі як певний ідеологічний «проект», а її політична історія розглядаєть-

¹ Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: vfisanov@gmail.com

ся крізь призму конфлікту ідеологій – етнонаціоналізму та ідеї «політичної нації», ліберального гуманізму і тоталітарних постулатів. У підсумку «випадок» Чехословаччини постає як «лабораторія» для вивчення процесів, що відбуваються в молодих державах, які виникли на уламках Австрійської імперії.

Цікавим є те, що автор приділяє увагу аналізу ідейних засад формування «чеської національної ідеї», підкреслюючи той факт, що саме Т. Масарик як «деміург» новітнього національного відродження виходив з «примату етики в політиці» (с.25). У 90-і роки XIX ст. він пише свою програмну книгу «Чеське питання», де у контексті інтелектуальної історії (а не політичної чи соціальної) майбутній політик досліджує глибинний «сенс чеської історії».

Автор «Чеського питання» виходить з провіденціалістських засад, вважаючи що саме «Божественне проведіння» приготувало для кожного народу «особливий план» і саме цим виправдано існування різних націй й отже метою істориків і філософів кожної нації є осягнення цього всесвітнього плану і згідно нього потім діяти на будь-якій ниві, включаючи політичну. Підсумовуючи викладене, О.Бобраков пише про конкретну політичну спрямованість «Чеського питання», націлену на придання актуальності національним устремлінням чехів. Він вбачає тут декілька рівнів осягнення, зокрема наявність аксіологічного та есхатологічного (а не тільки біологічного та історичного) обріїв національного існування. По-друге, «убудованість у світову цивілізацію, невіддільність від тенденцій розвитку світу та Європи». Адже чеське питання є «питанням всесвітнім». По-третє, сенс існування нації підтверджений «історичною тяглістю» і зв'язком з ідеями, сформульованими предками сучасних чехів та практикою їх реалізації у минулому. Таким чином, минуле нації – ключ до її «спільного майбутнього» (с.26-27).

Частиною «Чеського питання» є робота «Ян Гус», де Масарик підкреслює, що ідея гуманності у Чеських землях народжується задовго до Реформації загальноєвропейської і тому мислитель пише про гуманність як «нашу останню національну та історичну мету», а про гуманізм як чеську політичну програму. При цьому він зазначає, що ліберальний гуманізм, породжений Французькою революцією не тотожний гуманізму «нашої Реформації». Ось чому, робить висновок О.Бобраков, у Масарика не стільки «державно-правова», а особлива «інтелектуальна лінія» чеської державності, яка засновувалась і

формувалась тими, хто втілював її глибинний етико-гуманістичний смисл, зокрема Яном Гусом, Яном Амосом Коменським, а також Карелом Гавлічеком та Франтішком Палацьким (с.28-29).

Спираючись на цю велику історичну традицію, як підкреслює О.Бобраков, Масарик і формулює квінтесенцію смислу чеської історії, яку вважаємо за потрібне тут навести: «не насильством, але миром, не мечем, але плугом, не кров'ю, а примиренням, не смертю, а життям... – ось відповідь чеського духа» (с.30). Як ідеологу Масарику перед світовою війною вдалося викликати жваві дискусії у чеському освіченому класі, головне, з приводу спору про «сене чеської історії».

268 — Ще одним цікавим сюжетом рецензованої книги є мотивація антигабсбурзької позиції і подальшої боротьби Т.Г.Масарика. Автор констатує, що Масарик перейшов на іредентистські позиції у 1908 р., коли відбулася анексія Боснії і Герцеговини Австро-Угорською імперією. Тоді стало зрозуміло, що світовий конфлікт не за горами, а його стара монархія могла не пережити. Сам політик говорив, що вели його до боротьби проти Австрії не на життя, а на смерть дві обставини. По-перше, виходячи з політичної точки зору, стало очевидно, що у випадку перемоги Центральних держав дуже вірогідною буде перебудова Центральної Європи на засадах пангерманізму (Міттельєвропа), де Австро-Угорщина відіграватиме підпорядковану Берліну другорядну роль. І по-друге, міркування етичні: Австрія «вчинила неетично» відносно Сербії. Отже, подальша участь чехів в австрійському національному проекті була неможливою без відмови чеської нації від сенсу її власної історії – гуманності (с.33). Політичне протиборство з Австрією стало для Масарика справою совісті.

Чималу увагу автор рецензованої праці приділив зовнішнім факторам виникнення Чехословаччини. «Якщо б війна завершилася роком раніше (не у 1918 р.) «чехословацький проект», як зазначає дослідник, міг би залишитися не більш ніж матеріалом для тих, хто захоплюється «альтернативною історією» (с.19). Однак для держав Антанти створення Чехословаччини було необхідною умовою розпаду багатонаціональної імперії Габсбургів і дійсно вона була, можна сказати, визнана ante factum. Зрозуміло, що «чехословацький проект» був сприйнятий не усіма й не відразу. Відомий британський ліберальний політик Ноель Бакстон, виступаючи у парламенті 7 лютого 1917 р., зауважив, що слово «чехи-словаки» (Czechs-Slovaks) було спеціально придумано в емігрантських колах щоби привернути ува-

гу союзників до чеських вимог, надаючи їм «серйозного політичного значення» [The Parliamentary Debates, 1917, С. 69].

Сам Масарик тоді наступним чином мотивував необхідність появи нового терміну: «слово «чехословак», будучи більш пізньою мовною формою, застосовується для означення тісного союзу і у такій якості дуже широко використовується» [The New Europe, 22 Feb., 1917]. Останнє твердження було тоді явним перебільшенням. Проте, ідея захисту чехів та словаків від понімення знаходила політичних прихильників й за океаном. Так, сенатор від штату Айова Уільям Кеньон, виступаючи з антиавстрійською промовою у Конгресі 19 червня 1918 р., сказав наступне. Німеччина знищила Росію завдяки дипломатії. Чи дозволимо ми їм оніменити Богемію та Словаччину за умов, коли готовий інструментарій для революції? «Допоможемо революції засобами дипломатії і, якщо необхідно, грошима», – завершив свій виступ Кеньон [Congressional Records, 1918, Col.7996].

Цікаво що автор рецензованої праці зауважує й про особливу «ідеологічність» Першої Чехословацької республіки. Оскільки акцент у визвольній боротьбі проти Австрії робився на перемозі демократії і свободи у новій державі, на постанні певного соціально-гуманістичного проекту в центрі Європи, то «ідеологічне» за задумом тих, хто очолив боротьбу за незалежність, взяло верх над етнічним (с.45). Демократія, за Масариком, природний стан чеського народу. І тому насамперед слід здійснити «революцію у головах та серцях», яка у кінцевому рахунку важливіша, аніж збройний революційний виступ.

Не випадково, про Першу республіку досить часто згадують як про час розквіту різних неполітичних організацій – від благодійних до різних літературних об'єднань, фізкультурно-патріотичного товариства «Сокіл» аж до організацій добровільних пожежників. Вибори у республіці були вільними, рівними та таємними при загальному виборчому праві для жінок. Парламентська система протрималася у ЧСР до самого 1938 р., а в останні роки існування країна перетворилася у своєрідний «острів», оточений авторитарними та тоталітарними режимами, а вже у 1937-1938 роках Чехо-Словаччина сприймалася як «самий західний бастион слов'янства» і «західної демократії» (с.50).

Ще один сюжет, який у цьому контексті врят чи можна оминати, говорячи про роль Т.Г.Масарика у підтримці загальноєвропейської

ідеї, пов'язаний із планами створення СШЄ, що так і не стали політичною реальністю. На завершальному етапі Першої світової війни, особливо в Британії, дебатувалось питання про можливість реформування Австро-Угорщини чи якихось її залишків у демократичну федерацію на кшталт Швейцарії. Франція була проти. Однак обговорювалась навіть фігура гіпотетичного президента СШЄ і Б.Шоу з цього приводу зауважив: «Я знаю лиш одну таку людину, і це – Масарик». Звісно, Масарику не вдалось стати лідером «Паневропи», однак саме Чехо-Словаччина була однією із тих країн, хто активно співробітничав із державами Заходу у справі організації нового світового устрою. Зовнішньополітичні питання, поза сумнівом, складали ідейну основу самої ЧСР. Геополітична її орієнтація була спрямована на Францію. У посланні Національним Зборам 22 грудня 1918 р. Масарик заявив: «доля нашої нації прямо логічно пов'язана із Заходом та його сучасною демократією» (с.65). Чималу увагу у своїй зовнішньополітичній діяльності Т.Масарик та Е.Бенеш приділяли співробітництву із сусідніми державами Центральної Європи, які були вороже налаштованими проти Німеччини. Ядром повоєнних союзів тут, як відомо, була Мала Антанта (Чехословаччина, Югославія та Румунія) в якості союзу насамперед проти Угорщини. Прохолодними залишалися відносини ЧСР з Італією та Німеччиною. Однак ці зовнішньополітичні орієнтації та ідеали, як пише О.Бобраков, «розділяли геть не усі суттєві етнічні та політичні групи» Першої республіки і вони досить часто не ґрунтувалися на об'єктивних засадах (с.66).

Щодо «етнічної побудови» Першої республіки, як пише автор, то її засновники виходили із засад «чехословакизму», оскільки словаків було відсотків на 7% менше ніж німців, які складали 23% населення. Разом же чехи та словаки складали 66% мешканців ЧСР, тобто у 3 рази більше ніж німці. Таким чином, державними у ній були не 2 нації, а одна «чехословацька» і тому «чехословакизм» був «ідеальним фундаментом» країни. Тобто словаки визнавалися чехами такими, які лиш говорили на іншому діалекті і мали дещо іншу культуру, бо дуже довго жили під владою угорців і «відстали» від чехів у розвитку (с.57).

Аналізуючи ідеали Першої республіки, О.Бобраков підкреслює серйозне дистанціювання політичної еліти та соціуму від Ватикану. За переконаннями Т.Масарика, «справжній чех» не може «змиритися із антиреформаційним католицизмом, але буде підтримувати релі-

гійне відродження і нашу, гуситську, реформацію. Президент був не першим хто проголосив гасло «Геть від Риму». Антикатолицькі мотиви зберігалися у створеному Національним відродженням «національному міфі» Франтішека Палацького. Останній називав гусизм вершиною розвитку нації, рушійною силою розвитку котрої була постійна боротьба проти німців та Риму, як носіїв цінностей (ієрархічність, консерватизм), які вирізнялись від тих, носієм яких виступав чеський народ – демократизм, стремління до прогресу. Проте, незважаючи на антиклерикальну програму, церква так і не була відокремлена від держави. Католицизм продовжував залишатися «релевантною силою у політиці». З Ватиканом був укладений своєрідний *modus vivendi*. За святкуванням дня Гуса у 1925 р. на такому ж високому урядовому рівні було відзначено 1000-річчя з дня смерті св. Вацлава – «патрона» чеської державності й католицького святого, який вшановується як етнічними чехами, так і німцями. При цьому «чехословацька церква» не змогла зробити своїми вірними більше ніж 10% населення (с.61, 63).

Дійсно, нова Чехословацька республіка у центрі Європи, зі всім її етнічним розмаїттям, стала одним з «плодів» Версальської системи, котра однак виявилася крихкою. О.Бобраков-Тімошкін, вдивляючись із сучасного «майбутнього» у вже відоме минуле (зокрема, мирне «розлучення» Чехо-Словаччини у 1993 р.) задає запитання, а чи не суперечило заснування першої ЧСР у 1918 «сенсу історії» чеської та словацької нації, чи не було взагалі це народження чехословацької державності історичною випадковістю (с.19-20). І все-таки, дотримуючись об'єктивності, маємо сказати, що більшість чехів і словаків підтримало таке рішення, навіть ті з політичної еліти, які за часів війни дотримувались австрофільських позицій. Зрозуміло, що ідею утворення ЧСР не підтримувала більша частка німців. Відомо яку відповідь на існування Чехо-Словаччини дало керівництво нацистської Німеччини: вона була об'явлена історичним курйозом, котрий «підлягав знищенню» (с.20). Нагадаємо нищівну критику Гітлера з цього приводу, який казав: «Чехословаччина була створена двома божевільними професорами – Вільсоном і Масариком». Нагадаємо читачеві, що Друга республіка після судетсько-мюнхенського урізання проіснувала усього 167 днів – з 1 жовтня 1938 до 14 березня 1939 року.

Анексія Судетської області викликала потік біженців на Схід і тодішня влада, не маючи місць для їх поселення, заселила біженцями 6 тисяч залізничних вагонів. Гітлер, в умовах розпаду й політичного хаосу на початку березня, змусив тодішнього престарілого президента Еміля Гаху передати «долю Чеської нації до рук вождя німецького рейху». При від'їзді з Берліну Гахі вручили букет жовтих роз від рейхсканцлера, який був прикрашений червоними стрічками зі свастикою. А 16 березня, перебуваючи у Празькому граді, Гітлер зауважив: «я не вихваляюсь, але повинен сказати, що зробив я це дійсно елегантно» [Иордаки П. Скромное обаяние, 2014]. Зрозуміло, що таке геополітичне вирішення чехословацького питання було не тільки даниною німецькому ресентименту, але й мало власне кризове внутрішнє коріння, про яке ішлося вище.

У монографії проаналізовані також базові міфи Першої республіки. Це зокрема міф про Масарика-визволителя. У пресі того часу лосить часто використовували щодо ЧСР назву «Республіка Масарика». Як зазначає автор, про Масарика за кордоном знали набагато більше, ніж про саму Чехословаччину. До 80-річчя президента-Визволителя було прийнято спеціальний закон про його особливі заслуги перед державою (с.69). До цього першого міфу примикав міф другий про визволення з «тюрми народів», якою змальовували Австрію. Австро-Угорщина та Габсбурги «відверто демонізувалися». Сенс визволення трактувався у бінарній моделі «свій-чужий» як перемога чехів над німцями (с.71-72).

Ще один міф, який, на думку О.Бобракова, заслуговує на увагу – це міф про чехословаків як «улюбленців Антанти». Взагалі-то поступово почала побутувати думка, що великі держави розпочали війну з Німеччиною щоби допомогти чехам визволитися від «300-річного рабства». Однак насправді зовнішні позиції ЧСР не були настільки міцними. Такий міф формував лише «споживацьку психологію» й спотворене уявлення про істинну роль Першої республіки в Європі. Тому-то мюнхенські події стали для суспільства шоком саме тому, що більшість чехів вірила, що Франція ніколи не покине своє «улюблене дитя» у біді. І насамкінець ще один міф, який не сприяв міцності республіки – це міф про «чехословаків». Адже теза про словаків як «молодших братів» чехів мало що пояснювала. Вона не зачіпала «ані етнічної, ні політичної ідентичності чехів» (с.74). До того ж, як зазначає автор, словацькі «автономісти» не сприймали не тільки «чехос-

ловакизм», але й «прогресизм» разом з демократією та зовнішньо-політичною орієнтацією держави на Францію (с.67). Таким чином, відторгалися усі чотири стовпи чехословацького проекту.

В цілому ж, оцінюючи, рецензовану монографію, можна сказати, що її автору вдалося стисло й концептуально точно окреслити коло насамперед внутрішніх ідеологем і політичних міфів, котрі на переломному етапі немовби «підготували» крах Першої республіки у трагічні мюнхенські дні. Ліберальний гуманізм та «сконструйована» політична нація ЧСР не витримали натиску нацистської німецької моноїдеї і вони змушені були відійти у тінь на ціле десятиріччя, щоби відродитися як альтернатива у новому авторитарному одязі «східного марксизму», що проіснувала у вигляді ЧССР до кінця 80-х років ХХ століття. А згодом наступило політичне «розлучення» 1993 року. Такими є історичні реалії й про них слід пам'ятати у наші складні й хаотичні часи.

Джерела та література:

1. Йордаки П. 2014. Скромное обаяние протектората / Павел Йордаки, Чехия. Панорама, № 48, с. 14-25.
2. The Parliamentary Debates. 1917. House of Commons, Fifth Series, Vol.90, (7 Feb.1917-1 Mar. 1917), Col.69.
3. The New Europe. 1917, 22 Feb., 1917.
4. Congressional Records. 1918, Second session of the 65 Congress of the USA, Vol.56, Part 8 (June 5, 1918 to June 28, 1918), Wash, GPO, Col.7996.

References:

1. Yordaky P. 2014. Skromnoe obaianye protektorata / Pavel Yordaky, Chekhyia. Panorama, № 48, с. 14-25.
2. The Parliamentary Debates. 1917. House of Commons, Fifth Series, Vol.90, (7 Feb.1917-1 Mar. 1917), Col.69.
3. The New Europe. 1917, 22 Feb., 1917.
4. Congressional Records. 1918, Second session of the 65 Congress of the USA, Vol.56, Part 8 (June 5, 1918 to June 28, 1918), Wash, GPO, Col.7996.